

**Aktuality v právu \*****Pocta JUDr. Elišce Wagnerové**

PETR PITHART

*Moje slova věru neaspirují na tu míru konstitucionalistické akribie, jakou lze očekávat od ostatních přednášejících na tomto semináři. Jsem na druhé straně plný silných čerstvých zážitků z parlamentu a jsem navíc přesvědčen, že tyto zážitky souvisejí či budou souviset s tímto slovným soudem. Chci se s Vámi o ně podělit.*

*A neodpustím si také několik slov navíc, jaksi mimo seminář, týkajících se jedné ze soudkyní tohoto soudu, i když její jubileum je už za námi. Ale teprve dnes bude dán do oběhu sborník sestavený na její počest, takže si nemyslím, že budu tak úplně mimo čas.*

Ríkávalo se kdysi, že práva nejdou. To byly doby, kdy práva vskutku buď šla anebo nešla. Dnes jsou ve stavu jakéhosi permanentního úprku. Když jsme se přibližovali Evropské unii, mluvilo se o „legislativní smršti“ a bylo to cosi pochopitelného, mysleli jsme si, epizoda, která odezní. Ukázalo se však, že kvantitativní nárůst normotvorby pokračuje dosud. Není snadné říci, před čím jsou práva na úprku či kam prchají. V každém případě unikají zodpovědnému zákonodárci. Právní normy vznikají tak rychle, že ani nestačíme opravovat jejich chyby a opomenutí, natož se s nimi podrobně seznamovat, osvojovat si je, a hlavně řídit se podle nich.

Naše nedávná jubilantka říká v jednom ze svým pravidelných rozhovorů pro rozhlasové posluchače, že reálná politika dnes, chce-li, vítězí a válkuje jakékoli právo. Že právo je vůči reálné politice bezmocné.

Jde, myslím si já, o dvojí válcování: na jedné straně je právo válkováno politikou jako absolutizovaným bojem o to, kdo s koho, bojem jakoby na život a na smrt, na druhé straně je válčují jednotlivé skryté ekonomické zájmy v boji o to, kdo kolik, z čeho.

Naposledy jsme tohoto prvního válcování byli svědky, když se v Poslanecké sněmovně projednával návrh zákona, který má provést to, čemu se s od-

\*) Loňského roku oslavila JUDr. Eliška Wagnerová, Ph.D., místopředsedkyně Ústavního soudu ČR životní jubileum. Její přátelé a žáci k němu připravili a ve Vydavatelství MU letos vydali sborník s názvem *In dubio pro libertate – úvahy nad ústavními hodnotami a právem* (ed.: Marian Kokeš a Ivo Pospíšil). Brněnské vydání knihy bylo motivováno nejen snahou uctít významnou osobnost našeho právního života, ale také skutečností, že má k brněnské univerzitě blízký vztah. Na zdejší Fakultě sociálních studií získala titul Ph.D., zde přednáší na téže fakultě problematiku ústavního soudnictví a zde také působila jako členka Správní rady MU a členka Vědecké rady PrF. Z uvedeného sborníku přinášíme dvě stati. (red)

zhrojující přímočarostí říká „dohoda politických stran o předčasných volbách“, ačkoli konstitucionalismus s jeho principem „volby na určitý čas“ žádné takové dohody nezná. Jinak litý boj – náhle dohoda. Obě strany se totiž domnívají, že říjnový termín voleb je výhodný pro ně. Pravdu bude mít ovšem jen jedna strana. Rozprava byla jen krátká, vystoupili v ní všeho všudy tři poslanci, a i tak předsedající napomínal přítomné, aby se zůšili a rozpravu alespoň sledovali. Předseda Ústavně právního výboru uvedl návrh zákona nejstručnějším možným způsobem, zato s chvályhodnou upřímností. Řekl: *Myslím, že všichni zde víme, o co jde. Ide o potřebu rozpustit Poslaneckou sněmovnu.* Žádné argumenty pro, proti, žádné úvahy nad možnostmi, které nabízí nebo nenabízí Ústava. Předseda sněmovní komise pro ústavu rovněž přesně vystihl, oč jde, když pravil: *Je třeba brát na zřetel politickou realitu.* Hic Rhodus, hic salta! Zde potřeba této chvíle, této politické reality, zde hlasujte. Zde přeskočte ústavu, jako kdyby nebyla. Jen tehdejší předseda Legislativní rady vlády zachraňoval čest právního stavu.

Před časem byla novela zákona o soudcích a soudech na poslední chvíli doplněna mimořádně závažnými ustanoveními, rozšiřujícími prerogativa výkoné moci vůči moci soudní, aniž o tom v plénu sněmovny proběhla sebekratší rozprava.

Jiná novela, pro kterou se vžilo označení „náhubková“, vznikla tak, že vládou navržená pravidla chránící jeden důležitý zájem byla na poslední chvíli doplněna o vládou nenavržená a neprojednaná pravidla chránící zcela jiné zájmy. Příslušný ministr zásadní, náhlou a před veřejností skrytou transmutací novely charakterizoval před zákonodárci slovy, která stojí za to, aby byla ocitována: *„Pouze avizují a konstatují, že vyjadřují souhlas s usnesením ústavně právního výboru, kde ještě byly doplněny jisté zajímavosti, ale o tom, předpokládám, pohovoří pan zpravodaj.“* Ani slovo navíc, jen „jisté zajímavosti“. Když si prohlédnete stenoáznam, zjistíte, že žádné další informace poslanci již nedostali. Opět tu byla potřeba, byla tu realita, a ty, právo, hled skákat.

Tyto případy ilustrují ono válcování práva reálnou politikou. Jako kdyby právní řád a ústavní pořádek byly jen jakési nemilé překážky, potoky, které třeba přeskakovat.

Na druhé straně je tu zjevné nebezpečí válcování práva na první pohled nezevnými ekonomickými zájmy. Parlament ze sebe vydává stále detailnější normy, a je tak stále více a častěji odkázán na doporučení expertů, za nimiž se stále snadněji skrývají nositelé zcela konkrétních ekonomických zájmů. Jejich lobbyisty lze dnes ovšem potkat spíše na chodbách ministerstev než v prostorách parlamentních komor. Odtud, od úředníků – expertů se pak hledají cesty k zákonodárcům ochotným obohacovat návrhy zákonů nejrůznějšími vylepšeními. Parlament pak schvaluje takové obohacené normy více méně naslepo, tím spíše, jsou-li změny do návrhů zákonů vnášeny jako přílepkové, vlepky, ale někdy také jako tzv. komplexní pozměňovací návrhy. Ve všech třech variantách jde o inovace na poslední chvíli – bez stanovisek vlády jako navrhovatele, bez důvodových zpráv a nutně tedy bez meritorních rozprav.

Dosud lze spatřovat naději v tom, že obojí toto válcování se děje povětšinou porušováním, ignorováním nebo zneužíváním procesních pravidel. Dosud si dokážeme představit, že kdyby mocenské i ekonomické zájmy byly již samotnými zákonodárci donuceny respektovat platná procesní pravidla, ústavu, jednací řády obou komor Parlamentu a legislativní pravidla vlády, nemohlo by se válcovat s dnešní snadností. Zajisté platí, že ona pravidla mají svá slabá místa, ale v zásadě by měla stačit, kdyby tu byla dobrá vůle dodržovat nejen jejich literu, ale i jejich smysl.

Taková vůle, obávám se, čím dále tím více chybí. Polarizované stranictví na jedné straně a s nimi propojené ekonomické zájmy činí důkladné parlamentní rozpravy jako předpoklad dobrého práva zbytečné. Když se pak takové stranictví a takové zájmy účelově prolnou do vše prorůstajících bratrstev, která se tiše shodnou na tom, že politická soutěž je nutné zlo dobré jen k tomu, aby se za ní jako za kulisou pro naivní diváky skrývaly skutečné cíle, začíná být situace více než povážlivá. To se děje, když například ti nejbohatší sponzoři rozdělují své investice do politické soutěže na obě dvě, nebo dokonce na všechny politické strany. To je mnohem horší, než kdyby tajně podstrkovaly třeba i desítky milionů jedné, sobě blízké straně. Tehdy by pořád ještě bylo možné očekávat sice pro někoho zvýhodňovanou, avšak stále ještě jakous takous politickou soutěž. Avšak zajišťují-li si vliv u vládních i u opozičních stran, činí z politické soutěže jen divadlo stínů. I když právě šlechtnou podporou politické soutěže jako takové se zaštiťují.

Zkrátka – když se parlament takto nechává na mnoho způsobů válcovat, když se nebrání, když je navíc dušen stále detailnějšími právními regulacemi, stává se stále bezmocnějším. Platí to, i když z hlediska imperativů dělby moci získává dnes u nás podle mého názoru nepatřičnou převahu nad exekutivou.

Je-li tomu tak, a autoregulační mechanismy Parlamentu jsou stále méně a méně funkční, pak nevyhnutelně vzrůstá kompenzující role Ústavního soudu. Role chránit ústavní řád jako svébytnou realitu. To se snadno řekne, ale chránit před kým? Před parlamentem, reprezentujícím lid? Před lidem, reprezentovaným parlamentem? Nejspíše ano. Třeba se odvážit a trvat na tom, že ve svém hodnotovém jádru musí být liberální právní stát chráněn i před lidem tak říkajíc aktuálním, reprezentovaným momentálním parlamentem. Problém tu není jen ve střetu různých legitimit, ale i v tom, že ono hodnotové jádro liberálně právního státu je obtížně artikulovatelné. Že se spíše jen výjimečně, totiž jen v těch právních prostředích, kde už delší dobu není předmětem každodenních sporů, rozumí toto jádro jaksi samo sebou. Jde tam o jakousi implicitní explicitu, což není pokus o originalitu, ale snaha vystihnout paradoxnost toho, čemu se také říká ústavní konsenzus. Konsenzus, který se moudře vzdává snahy po doslovnosti, aniž za to platí ztrátou určitosti.

To ale právě není dosud náš případ. Naše poměry charakterizuje naopak spíše pošetilá snaha o doslovnost, která k ústavnímu konsenzu dospívá i proto spíše jen výjimečně. Materiální ohnisko ústavy, k jehož existenci poukazuje, ale poukazuje příznačně beze slov druhý odstavec článku devátého naší ústa-

vy, je to, co mimo jiné právě tento soud jako ochránce liberálního právního státu svými nálezy postupně řekl bych nahmatává a posléze stále přesněji pojmenovává. Bude tak muset činit, obávám se a zároveň v to doufám, stále častěji.

Parlament ovšem rezignuje na svoji nezastupitelnou roli suveréna i tehdy, když se dnes zákonodárci stále častěji obracejí na Ústavní soud, aby rozhodl spory mezi stranami, spory, jejichž povaha je ve skutečnosti aktuálně politická, často přímo předvolební, a do ústavních šatů jsou více či méně násilně odívány často jen proto, aby byla šance výsledky hlasování zvrátit. Ústavní soud se bude muset napříště umět ubránit roli třetí zákonodárné komory, a přitom se nevyhýbat rozhodování zásadních sporů o povahu onoho materiálního ohniska ústavy. To je to, co jej čeká. To je tam, kde i on bude muset rozvážně skákat.

Nastávají nám, zákonodárcům i soudcům tohoto soudu, nelehké časy. Nadprodukce norem vytváří mlhu, v níž se nejen pro občany, ale nakonec i pro nás v parlamentu skutečný smysl tvorby práva nejen ztrácí, ale spíše přímo ukryvá. Na jedné straně tedy neproniknutelné, dusící houštiny detailů, na druhé straně alibistická rezignace parlamentu na roli politického kolbiště, kde se rozhoduje hlasováním se všemi nezvratnými důsledky pro vítěze i poražené. A na třetí straně očekávání až nezdravě upnutá k tomuto soudu, v naději, že tady se konečně všechno včas a pro naši stranu správně rozhodne.

Naše nedávná jubilatka je ve své roli soudkyně a místopředsedkyně Ústavního soudu dobře vybavena pro takovéto časy, kdy práva nejdou ne proto, že by se nějak zadržely, ale naopak proto, že se před námi míhají jako nějaký klípotivý mediální produkt. Kdy jejich mocenská a ekonomická motivace může snadněji unikat našim zrakům.

Jsem přesvědčen, že je takto vybavena nejen proto, že byla obdařena talentem a svědomím, ale také proto, že na své složité cestě tímto světem měla možnost vstřebet zkušenosti i jiných právních světů, nebo chcete-li, světů jiného práva. Její životní příběh potvrzuje, že pobýt ve světě na zkušené, ať již dobrovolné nebo z přinucení, je cosi, co lze jen stěží něčím nahradit. Že možnost vstřebet více právních kultur (anglosaské i kontinentální, přesněji řečeno německé) a právních provozů nenahradí ani sebedůkladnější obeznámenost jen s naším domácím právem. Říkám to s lítostí ne o jiných, ale hlavně o sobě.

V čem spočívá toto její mimořádné vybavení? Charakterizuje je silný zřetel na jedné straně k etickým imperativům, k základním, přirozeným právům, k principům, pro které nemáme a podle mého názoru ani nikdy nebudeme mít zcela přílehlavé pojmenování, na druhé straně pak respekt k procesním pravidlům politického i právního provozu. Je to ta nevhodnější výbava do dnešních časů, kdy jsou těžce zkoušeny jak ony velké principy, tak ona minuciózní procesní pravidla. Osobně jsem postaru přesvědčen, že nejvlastnější esencí procesních pravidel jsou stejně nakonec ony principy. Jak říkali angličtí právníci: *proceedings precedes rights*.

Naše nedávná jubilatka to u nás neměla a nebude mít snadné: naše domácí prostředí v pošetilém sebeobraněm gardu jako prostředí toho, kdo si není jistý sám sebou, bezděčně vypuzuje všechno cizí, tedy i naše domácí cizince.

To jsou přece ti nejnebezpečnější cizinci: ke všemu ještě umějí česky, takže nás dobře znají. Postoj k našim emigrantům, neřku-li k exulantům, je pro mne tou možná nejvarovnější, protože stále trvajícím charakteristikou našeho veřejného života. Také proto, že jsme s tímto postojem i v postkomunistickém světě ojedineali. Ještě tak nepřijatelnější by se ona podezíraná nastraženost dala vysvětlit tím, že jsme se kdysi dávno ocitli na dně kotliny, vlastně v kráteru po pádu většího meteoritu a že naše vnitrozemská, ve skutečnosti však ostrovní existence je dána objektivně, jaksí geomorfologicky. Ale to je zřejmě jen pokus o rezignovaný bonmot.

Léta plynou a tyto postoje se mění jen málo. Manko sebevědomí vyrovnáváme tím, že sami sebe přesvědčujeme, že my jsme – díky všemu tomu co jsme snad jen a jen my prožili, protřpěli – ti nejprozíravější, nejbezpečnější, nejjasnozřivější. Někdy to vypadá, že totalita je vlastně naše největší bohatství: my ji měli, vy ne. Co bychom dělali, kdybychom ji neměli? Anebo kdyby se ukázalo, že v posledních desetiletích už ta zdejší totalita tak moc totalitní vlastně nebyla. Tvrdohlavá, apriorně negativistická skepse vůči vnějšímu světu je pro některé z nás zřejmě naše nejryzejší rodinné zlato. Necítíme žádné rozpaky, naopak, chlubíme se tím, že my jediní vidíme nebezpečí, vůči kterým jsou všichni ostatní zřejmě slepí. Tady mám na mysli některé postoje k Evropské unii. Nedávno jsme při projednávání Lisabonské smlouvy v Senátu byli opět svědky chrabrých vystoupení proti novému RVHP, odvážných výpadů proti druhému Kremlu, nebojácných ohrazení proti znovu nastupující husákovské normalizaci. Zřejmě boje kdysi nedobojované, spíše však tenkrát ani nezapočaté ženou některé kolegy i po dvaceti letech do boje proti všem, hlavně proti všemu cizímu.

Zkrátka víme své a cizina a vůbec cizinci nám nemají co povídat. My jen tak na něco nenaletíme. My máme svoje hlavy a česká hlava, to je něco, co abys na celém širém světě pohledal.

Možná, že až v poslední době, kdy jsme víc a víc vystaveni vlivům vnějšího světa a ostřeji než dříve vnímáme důsledky naší dlouhé izolace, možná, že až v poslední době si uvědomujeme, jak mnohá závažná hledání a nalézání má Ústavní soud před sebou.

Naše milá jubilanťka se jako cizinka s nestandardním životopisem nepravděpodobně „vmezeřila“ do vrcholných struktur českého veřejného života. Stalo se to nejen šťastnou hrou osudu, ale také díky prozíravosti lidí jako Václav Havel a také senátorů, kteří ji dali svoji důvěru. Někteří lidé by s neskrývanou nechutí připustili, že se tam pak vzpříčila a že asi nebude snadné ji odtamtud vypáčit. Chci nakonec říci, že se z jejího vmezeření tuze těším a doufám, že se vypáčit ji z našeho právníckého světa nikomu nepodaří.

Doufám, že mě několikrát téměř osobní připomenutí jejich osudů nebylo právě v těchto souvislostech, totiž pokud jde o konfrontaci vnějšího světa a domácí reality, nemístné, byť jsme na vědeckém semináři o ústavním soudnictví. Vždyť tento slovný soud se nakonec skládá jen ze slovných soudkyň a slovných soudců. A jejich osudy tvoří podstatnou součást osudu tohoto soudu.